

РАЗКРЕПОСТЯВАНЕ НА КУЛТУРАТА

Александър Обретенков

„Революционният пролетариат се бори за спасението на културата на народа, за нейното освобождаване от оковите на загниващия монополистически капитал, от варварския фашизъм, който я насилва. Само пролетарската революция може да предотврати загиването на културата, да я издигне до най-висок разцвет като истинска народна култура . . .“

Тази лаконична мисъл на Георги Димитров от неговия исторически доклад пред VII конгрес на Коминтерна съдържа една огромна истина за историческата съдба и перспективите на човешката култура, за духовния живот на човека и човечеството.

Идеята за освобождаване на културата като неотделима, съществена страна на цялостната проблема за освобождаването на цялото общество, на всички и всяка негова съставка от гнета на експлоататорското общество — тази идея е съществена част в миогледа и дейността на Георги Димитров още от най-ранните му години.

Организирането на трудещите се маси в името на освобождението на обществото от икономическите, политическите, социалните и духовните вериги на класово-антагонистичния строй, разкрепостяването на културата и човешката личност, създаването на комунистически обществени отношения като условие за осъществяването на хилядолетия мечтаното „царство на свободата“ — ето смисъла и съдържанието на възходящия живот на Георги Димитров от деловодството на синдикатите до Лайпциг и от Коминтерна до Петия конгрес на Българската комунистическа партия.

Индетерминистите, свързани със субективния идеализъм, и детерминистите-метафизичи еднакво разглеждаха въпроса за човешката свобода, абстрактност, извън историческата обществена практика, извън дейността на хората за овладяване на природата и обществото. Те противопоставяха понятията свобода и необходимост. За тях свободата беше абсолютна свобода, отхвърляща всяка необходимост и принуда, а необходимостта — абсолютна необходимост, изключваща свободата на волята.

Георги Димитров никога не се е колебал по този изключително важен въпрос. Още у Спиноза и френските материалисти от XVII—XVIII в., у Хегел, руските революционни демократи и особено у Маркс, Енгелс и Плеханов, които на младини усърдно е изучавал, той е могъл да научи, че свободата и необходимостта не бива да се противопоставят, че природната и историческата необходимост нямат нищо общо с принудата и лишаването на човека от неговата свобода на действие в широките рамки на тази необходимост, че когато необходимостта се опознае и овладее, тя се превръща в свобода, че пътят на свободата минава от неосъзнатата към осъзнатата необходимост, че свободата е винаги конкретна, че тя е исторически продукт с класово съ-

държание и трябва да се оценява непременно с оглед на дадените обществени условия, обстоятелства, тенденции.

Марксизмът-ленинизмът му е дал окончателен отговор на тези важни за мирогледа и жизненейността му въпроси. И още в най-ранните си работи той поставя проблемите за освобождаването на човечеството, на културата и съзнанието върху непоколебима научна, марксистска основа и през целия си живот води борба срещу всевъзможните извращения на марксизма и по този въпрос.

Непримиримостта на Георги Димитров към извращенията на марксизма-ленинизма има дълбока творческа основа, тя няма нищо общо със сектантската „вярност“ към „смисъла и буквата“ на едно учение. Той е непоколебимо убеден в навярящата обективна историческа необходимост капиталистическият строй да бъде заменен от социализма. Но той не е фаталист. Като истински революционер той познава добре огромната, в даден момент и решаваща роля на субективния фактор, дълбоко вярва в силата на организацията на масите, в преобразуващата роля на познанието и на прогресивните идеи, в мобилизиращата роля на добрите книги, на изкуството. Неговата практическа и теоретическа дейност, неговата борба за организиране на революцията съобразно с учението на Маркс, Енгелс, Ленин непрестанно се съпровожда с борба против всички извращения на това учение.

Георги Димитров заклеява ревизионизма, защото „предателството в политиката обикновено е започвало с ревизия в теорията“ (т. 11, стр. 52). Той е с цялата си душа и ум против опортюнизма и ликвидаторството, защото трябва не да се примиряваме с действителността, макар тя да е по хегеловски „разумна“, а трябва да водим борба, да мобилизираме масите за социалистическото изменение на тази действителност, за комунистически изход от все по-задълбочаващите се класови противоречия на днешното разделено общество. Той клейми всякакъв антинаучен фатализъм и стихийност, защото знае, че свободата не се подарява, не се получава автоматически от действието на историческата необходимост, а се осъществява от хората чрез борба. Необходимостта създава възможности за едно ново, свободно общество, но само хората със своята организирана борба, ръководена от партията, може да осъществят тази необходимост, може да превърне тези възможности в действителност.

Г. Димитров води ожесточена борба против лявото сектантство, против шаблонността и догматизма, които подменят конкретния и непрестанно действащ научен анализ на състоянието както на обективните явления, така и на субективния фактор със свои абстрактни представи, искат да наложат своите готови формули на хода на развитието; не признават ролята на случайността като форма на проявата на необходимостта, не вземат пред вид действителното състояние на революционната готовност на масите и искат да извоюват свободата на щурм, забравяйки мъдрото указание на Ленин, че „не от всяка революционна ситуация възниква революция, а само от такава ситуация, когато към . . . обективните промени се присъединят и субективни . . .“ (т. 21, стр. 190). От всички злини на обществената деятел, казваше Г. Димитров, най-голяма е загубването на чувството за реалност. Ние сме врагове на всяка схематичност. Ние искаме да държим сметка за конкретната обстановка във всеки момент и във всяко дадено място, а не да се действа по определен шаблон винаги и навсякъде.

Образец на конкретно-исторически анализ на състоянието и съдбата на културата и изкуството при капитализма и на пътищата за тяхното разкръпстване или според израза на самия Г. Димитров „за спасението на хилядите страдащи в областта на изкуството, за спасението на самото изкуство“

(т. 7, стр. 140) е неговата забележителна статия „Из кой път?“, писана в самото навечерие на Септемврийското въстание в 1923 г. В нея той проследява процеса на грубото подчиняване на изкуството на класовите интереси на буржоазията, на превръщането на някогашните „аристократи на умствения труд“ в експлоатирани пролетарии, които от благодатните висини на Парнас се озоваха в мизерията и калта на суровата буржоазна действителност.

Георги Димитров не създава никаква илюзия, че в условията на капитализма е възможно разкрепостяване на културата от неговите вериги. С неопровержима логика той показва, че единственият път, който води към това, е пътят на борбата, пътят на единството между трудещите се с чука, сърпа и перото, между работниците от литературното производство и тия от производството на духовни ценности и блага, пътят на освобождението на цялото трудещо се човечество и на самото изкуство от режима на гниющия капитализъм“ (т. 7, стр. 140). Преди да започнат организирана борба за разкрепостяване на обществото и културата, културните дейци трябва обаче да разкрепостят сами себе си, своето съзнание. С усета на голям сърцеед Георгги Димитров знае, че този път за тогавашната интелигенция е много труден и мъчителен. Хората на изкуството поради самото естество на техния труд извършват не една механическа работа, а са принудени да влагат чувствата, сърцето и душите си, да изливат своя вътрешен мир. Затова извън материалните лишения те изпитват още и такива морални терзания, каквито в своята работа не познава физическият или обикновеният умствен работник. Но с дълбока вяра, че самото развитие на живота, на изкуството и на самите негови строители ще ги доведе до това необходимо и неизбежно вътрешно разкрепостяване, Г. Димитров сочи основните за тогава слабости в съзнанието им, от които те трябва да се освободят, за да се наредят в редиците на революционната борба за освобождението на живота и културата. Кои са тези слабости? Въпреки че битието на артистите, музикантите, художниците и пр. се е значително изменило, мисленето на мнозинството от тях продължава да бъде старото. Старото ги държи назад, когато животът ги шиба напред. Те трябва да се освободят от старото мислене, от буржоазните предразсъдъци и суеверия, за да прегърнат новата, налагаща се от живота ориентация. Застанали на съдбоносен кръстопът, те трябва решително да поемат новия път на борбата. Разногледството — с едното око към капитала и неговите съблазни, с другото към трудещите се — ги поставя в незавидно положение. Голяма преграда за тях е прословутият интелигентски индивидуализъм, който им пречи да култивират у себе си чувството на работническа солидарност.

По-късно с развитието на борбата срещу капитализма, с все по-тясното и активно включване на все по-голям брой културни дейци в нея Георги Димитров разглежда редица нови аспекти на проблема за разкрепостяване на културата, на съзнанието и психологията на културния деятел от гнета на буржоазната идеология и морал и главно от пораженията на фашизма, чийто идеологически натиск може да се сравни само с неговия варварски терор. Интелигенцията трябва да устои на този натиск, неволно заразените трябва да се освободят от железния намордник, който фашизмът слага на науката, литературата, изкуството, от стремежа му да върне режима на средновековието в областта и на духа, от расизма, фалшифицирането на историята, от шовинизма, от цялото онова небивало загняване, което стига до самата сърцевина на идеологията и културата и поставя в опасност самото им съществуване.

И от високата трибуна на Коминтерна Георги Димитров призова революционния пролетариат от всички страни, всички трудещи се да се сплотят

в единен народен фронт под ръководството на комунистическите партии и да поведат решителна борба за спасение на човечеството, за спасение на нациите, на културата на народа, за нейното освобождаване от оковите на загниващия монополистически капитал, от варварския фашизъм, който я насилва.

Като едно от важните условия за разкрепостяването на културата и на съзнанието на културните дейци Г. Димитров неведнъж сочи работническата солидарност не само в национален, но още повече и в интернационален мащаб. Пролетарският интернационализъм, сочи той, не само не противоречи на борбата на трудещите се в отделните страни за национална, социална и културна свобода, но и осигурява благодарение на международната пролетарска солидарност и боево единство поддръжката, която е необходима за победата в тая борба. Най-тесният съюз с победилия пролетариат на Съветския съюз, с борещия се пролетариат от империалистическите страни, с надигащите се колониални народи е гаранция за победата, която между другото ще донесе свобода и спасение и на културата.

Социалистическата революция у нас създаде всички икономически, политически, социални, идеологически и психологически условия за разкрепостяване на културата, за ликвидиране на оная официална, щедро поддържана от реакционната империалистическа буржоазия литература, за безпрепятствено развитие на потисканата тогава „втора култура“ — културата на народа, на прогресивните слоеве на населението, демократичната и социалистическа култура, която се е зародила в недра на стария строй въпреки гнета на капиталистическите условия.

Под непосредственото ръководство на Георги Димитров нашата партия още на другия ден след народното въстание (наред с извънредно трудните стопански, вътрешно- и външнополитически, военни и други задачи) възглави и процеса за духовното обновяване на страната, за разкрепостяване на културата, за създаване на съвсем нови, докрай демократични отношения в областта на духовния живот на народа, за осъществяване в живота на новите ленински принципи за производство, съхраняване, разпределение на културните блага и ценности за всички трудещи се. Г. Димитров със сигурна ръка, в хода на самата практика, насочи нашите усилия в трите основни направления, които имаха в момента решаващо значение:

Първо — към преобразование на самата наша обществена действителност, в която трябваше да се изгради здрава обективна материална, организационна, идеологическа, научна и пр. база за безпрепятственото развитие на новата култура.

Второ — към издигане на всички трудещи се, целия български народ като обект и субект на културната дейност, както и на целия материален и духовен живот на страната.

Трето — към привличане на творческата интелигенция, на културните дейци от всички области на духовното творчество като непосредствени създатели на културни блага и ценности.

Във всяка от тези три области Георги Димитров непрестанно, в различни аспекти изтъкваше оная основна, решаваща за момента цел, която трябваше в края на краищата да се постигне, около която се групираха и към която водеха хилядите отделни задачи, които трябваше да се решават всекидневно.

Велика заслуга на Георги Димитров е, че той с такава последователност ни даде ясна, целенасочена, удивително перспективна постановка на задачите в тази изключително трудна и сложна област на живота, в която се бори не само с материални, технологични и организирани колективи, а преди всичко с живи, творчески, извънредно разнообразни човешки личности, главно

производително оръдие на които е тяхното творческо съзнание и майсторство.

В първото от посочените тук три направления — в преобразованието на самата действителност в социалистически дух — Г. Димитров непрекъснато подчертаваше, че решаването на проблемите на културата, на образованието, науката, интелектуалния и естетически живот на трудещите се трябва да вървят неразделно от решаването на всички други проблеми, че социализмът трябва да се изгражда едновременно в политическата и в икономическата, и в културната област. Забележителен израз на това зряло, докрай последователно марксистко-ленинско убеждение беше онази историческа главна постановка в неговия доклад пред Петия конгрес на БКП, в която ясно и категорично се поставя основната задача за предстоящия период пред нашия народ — да изгради икономическите и културните основи на социализма в България. Това — без да се формулира особено — означаваше, че културната революция става неразделна част от социалистическото преобразование на живота, неделима страна на осъществяващата се социалистическа революция в нашата родина. Тази постановка на Г. Димитров изигра наистина съдбоносна роля в развитието на нашата страна, за хармоничното, взаимосвързано и взаимообусловено изграждане на всички области на нашия социалистически живот. Всички други, неизброимо много задачи в културната област, като демократизирането и коренната промяна в съдържанието на народното образование, издигането ролята на науката, преобразяването на Българската академия на науките, на културните художествени учреждения и институти, средствата за масова информация, създаването на редица нови организации и т. н., са от тази гледна точка различни звена и отделни предприятия за изпълнението на тази основна задача — изграждането на културните основи, а след това и на самата културна сграда на нова, социалистическа България.

Във второто от посочените от нас направления — културното издигане на целия народ — основната цел, която Г. Димитров посочи, може да се формулира като усилие да се издигнат трудещите се до положение на истински, съзнателен субект на историята на своята страна, да се привлекат те непосредствено в управлението на различните сектори на обществения и държавния живот, да се извърши коренен прелом в тяхното съзнание, за да могат те, сплотени около своята партия, да поемат в собствените си ръце своята съдба, бъдещето на родината. Георги Димитров неуморно подчертаваше, че социализмът е дело на масите и от бързото, съзнателно и най-ефективно привличане на масите в управлението и в социалистическото строителство зависи съдбата на революцията и съдбата на родината. В едно писмо до пишещия тези редове, тогава председател на камарата на народната култура, Георги Димитров съвсем ясно и категорично изрази тези свои идеи. Той писа: „Без упорита и систематическа работа за бързото повдигане на културния уровень на милионите работници, селяни и другите хора на физическия и умствен труд е невъзможно окончателно да се изкорени фашизмът, да се обуздае реакцията, да се обезпечи спасителното дело на Отечествения фронт и построи нова, демократична и благоденстваща България“ (т. II, стр. 264).

В условията на диктатурата на пролетариата, която осигурява икономическото и политическото освобождаване на трудещите се, премахването на експлоататорските класи и развитието на най-широка демокрация за целия трудещ се народ, трудещите се — и като индивиди, и като колективи, и като цели класи — имат неограничени възможности да развиват своите творчески възможности. Това е време на необикновен ръст на енергията и духовната мощ на милиони хора. Освобождаването на масите от влиянието на реакци-

онната буржоазна идеология, от заразата на фашизма, от политически, етически, религиозни предразсъдъци, ликвидирането на неграмотността, високата политическа и гражданска просвета, рязкото повишаване равнището на народното образование, въоръжаването на масите с най-прогресивния марксистко-ленински мироглед, придобиването на навики за активен обществен живот и за управление, широкият достиг на науката, техниката, изкуството до народните маси, безпрепятственото разпространение на съветската прогресивна култура, литература, технически и др. знания, бурното развитие на движение за квалификация и преквалификация във връзка с развитието на промишлеността и модернизирването на селското стопанство, размахът на народната художествена самодейност . . . всичко това и още много други факти говорят за истински поход към културата, който настъпи у нас, за оня подем в народния живот, който позволи на Георги Димитров още в началото на този процес да предвиди, че скоро ще настъпи времето „българският народ да бъде считан и сочен навсякъде като действително способен, даровит, културен и образцов социалистически народ, който взема активно участие в създаването на световната социалистическа култура начело с великия Съветски съюз и съвместно с нашите братя от другите страни с народна демокрация“ (т. 14, стр. 365).

И трябва дебело да се подчертае вярата на Г. Димитров, че този културен подем ще се осъществи не от някакъв творчески елит, издигнат високо над масите, а с най-прякото участие на самия народ, от синовете и дъщерите на народа, на трудещите се, които в условията на социализма имат пълна възможност да овладеят духовните богатства и да се издигат до върховете на световната култура. Нашият народ, макар и малък — казваше Г. Димитров, — ще излезе напред. „Вие след няколко години ще видите как нашето село ще се разцъфти и колко селяни и селянчета ще проявят огромни дарования за благото на нашия народ“ (Избр. съч., т. III, стр. 558). Същите думи по други поводи отправяше Г. Димитров и към другите слоеве на трудещите се, към целия наш народ. Ние вече от десетилетия сме свидетели на пълното осъществяване на това предвиждане на народния вожд.

Противниците на марксизма-ленинизма и до днес продължават в един или друг вариант да използват отдавна опроверганата лъжа, че комунистите, говорейки за масите, за класите, за народа, забравяли отделната личност. Ние можем да посочим в доказателство за противното цялата история на нашата партия от 9 септември до днес. Но какво прекрасно опровержение на лъжата на буржоазните идеолози са думите на самия Георги Димитров, казани в доклада му на Петия конгрес на Българската комунистическа партия и отнасящи се непосредствено до проблема за мястото на отделната човешка личност в социалистическото общество. „И у нас трудът — каза той — ще трябва да става все повече дело на чест, на доблест и на геройство. Страната ще трябва да познава своите първенци и герои на труда, изобретателите, рационализаторите, новаторите, даровитите и предани труженици на умствения и физически труд, които увеличават стопанската и културната сила на нашия народ и умножават народното богатство“ (Политически отчет на ЦК на БРП(к) пред V конгрес на партията, БКП, 1948, стр. 98).

Маркс беше определил същността на човека като съвкупност от обществени отношения. Но тази същност не може да се прояви в реалността иначе освен чрез отделните индивиди. Именно за марксизма разликата между същността и отделното явление е относителна, защото същността винаги се явява, а явлението винаги носи същността. Следователно и същността, общото е толкова необходимо, колкото и индивидуалното. Но отношенията между тях, както между личността и колектива, са винаги конкретно-исторически. При

капитализма човекът се подчинява на общото на колектива, за да се изгуби в него, а при социализма — за да се освободи, да се изяви като отделна личност.

Разговорите, че марксизмът пренебрегва личността, са глупави и смешни. Именно при социализма като отделна страна освобождаването на цялото общество като част от разкрепостяването на културата се извършва процес на разкрепостяване на човека — във всичките му индивидуални, особени и общи прояви и пред него се открива широкият път, който води до неговото пълноценно, цялостно и хармонично развитие.

Основната задача, която Георги Димитров постави в третата насока за социалистическото преобразование на културата на работата с нашата интелигенция, беше да се свържат културните дейци с живота на народа, да прегърнат народното дело — социализма и комунизма — като свое и да дадат всичките си сили за неговото осъществяване, за да постигне народът пълното си освобождение.

Това означаваше, да употребим един днешен термин, пълно ангажиране на културното и художественото творчество на страната на социализма. В същото писмо, отправено до нас, което цитирахме по-горе, Георги Димитров посочи, че ние се стремим към създаването на една нова „култура, наука и изкуство, освободени от всякакво ретроградство, мракобесие, великобългарски шовинизъм и остатъци от фашизъм; култура, наука и изкуство, с л у ж е щ и н а с а м и я н а р о д (разр. м., А. О.) и за процъфтяването на нашата родина . . .“ (т. II, стр. 264). Само по себе си се разбира, че такава освободена от буржоазното мракобесие народна култура можеше да създават само дейци, които сами са се освободили от него и са се свързали с всичките си ум, чувства и воля с марксизма-ленинизма, социализма, неговите строители и неговата култура. Защото, както казва Г. Димитров на друго място: „ . . . този, който сам не е културен, не може да бъде носител на култура в средата на населението . . . Тоя, който сам не се е освободил от ретроградството, не може да бъде разпространител на идеите и принципите на прогресивната наука Тоя, който сам стои на ниско идейно-политическо ниво, не може с успех да работи за правилното идейно-политическо възпитание на учащите се и на трудещите се от градове и села“ (Георги Димитров за литературата, изкуството и културата, С., 1971, стр. 244—245).

Тъкмо затова стремежът да се разкрепи културата означаваше преди всичко разкрепостяване на талантите. Разкрепостяване от буржоазната идеология, от фашистките влияния, от формализма, индивидуализма, еснафството и от други „интелигентски“ пороци, наследени от капиталистическото общество.

Така се получава едно наглед парадоксално положение — максималната ангажираност на твореца означава максимална свобода за него. Разбира се, това изглежда парадоксално само на пръв поглед и само за онези, които не могат или не искат да видят истината. В същност това е една истина, която произтича непосредствено от самата природа на човешката свобода като осъзнаване на обективната необходимост. Свободата не е противопоставяне, пренебрегване или освобождаване от необходимостта. Тя е действие, съобразено с тази необходимост, действие, насочено към това, за да може необходимостта да се осъществи.

И тъкмо тук се крие възможността и необходимостта от класово-партиен подход към проблема за ангажираността на художника, на културния деец. Реакционните буржоазни художници са също така свързани, ангажирани със своята класа. Но тази тяхна ангажираност съвсем не ги прави свободни, а, напротив — води ги към подчинение, фалш и провал. Работата е там, че

те са свързани с едно дело, което отдавна е престанало да бъде историческа необходимост, което е изживяло своя век, което е необходимо да отстъпи мястото си на друг строй, едно дело, което е обречено от историята. Следователно ангажираните буржоазни художници се борят против историческата необходимост, заедно със своята класа и те са обречени. А обреченият не може да бъде свободен.

Следователно не всяка ангажираност към едно дело е свобода. Само служенето на делото на прогреса, който идва по силата на историческата необходимост, а в наше време това е социализмът — ни прави свободни! Или, както забележително го е казал Ботев: „Няма власт над оная глава, която е готова да се отдели от плещите си в името на свободата и за благо на цялото човечество.“

Разкрепостяването на художника от предразсъдъците на мнимата свобода — анархистичния произвол, надпартийността и надкласовостта, дребнобуржоазния индивидуализъм — го нарежда в редиците на свободните строители на новия живот. Прави го истински творец — съзнателен субект на историята на своя народ. Така неговата личност и неговото дело придобиват огромна прогресивна обществена значимост. Това е същото, което Ленин някога нарече партийност на литературата и изкуството. Това е същата партийност, към която Георги Димитров с такава страст, убедителност и такт насочи цялата българска интелигенция с нищожни изключения. И за тази нейна готовност да застанат безрезервно на страната на партията, на народа в съдбоносната борба за най-свободния, най-щастливия, най-достойния обществен строй — комунизма, сам Георги Димитров от името на целия народ неведнъж ѝ отправи топли думи на благодарност. „Народът обича и цени своята интелигенция. Той се гордее с огромната роля, която народната интелигенция изигра в делото на 9 септември и продължава да играе в строителството на нова България“ (т. 11, стр. 403).

Неуморната дейност за разкрепостяване и спояване на културата от игото на буржоазната идеология и практика, за насочването ѝ по широкия друм на безпрепятствено развитие като нова, социалистическа култура е една от най-светлите страници в забележителния живот на незабравимия народен вожд и учител. Днес, малко повече от две десетилетия след неговата ранна смърт, нашата култура се намира в небивал възход. Десетият конгрес на нашата партия, проведен от димитровския централен комитет с димитровска мъдрост, смелост и трезвост, беше едновременно и вълнуващ отчет за грамадни постижения и делово и тържествено задължение за още по-вълнуващи перспективи, за нови още по-широки крачки по димитровския път, към още по-високата култура на развитото социалистическо общество — предверие на комунизма в нашата родина.